

IGNÁCZ ZSÓFIA – ANTÓK PÉTER

CSANYTELEK – EGY DÉL-ALFÖLDI FALU LAKÓI A MAGYAR AGORÁN

Bevezető

A Magyar Agora 2005-ben megrendezett három napos vitahétvégéjére Magyarország minden részéről érkeztek résztvevők. Különböző kulturális háttérű, különböző hagyományokkal rendelkező, különböző társadalmi-gazdasági helyzetű emberek gyűltek össze erre a három napra, ahol a romák helyzetéről és a konfliktusok megoldásának módjáról vitatkoztak. A résztvevők olyan problémákkal szembesülhettek, amelyeket a hétköznapokban inkább elkerülnek. Hogy valaki milyen véleménnyel érkezett a rendezvényre, azt nagyban befolyásolta, hogy az illető honnan jött, milyen tapasztalatai voltak, egyszóval, hogy milyen szociokulturális háttérrel rendelkezett. Ezeket a véleményeket tette próbára a Magyar Agora. Vajon a kialakult vélemények, előítéletek képesek-e egy vitahétvége során megváltozni? Mi az erősebb: a szociokulturális háttér vagy a deliberáció mechanizmusa?

A megfogalmazott kérdésekre mikro szinten próbálunk választ találni. Dolgozatunk egy esettanulmány egy közösség tagjairól, akik részt vettek a deliberációban. Kérdésfeltevésünket a vizsgálni kívánt mikro szinthez igazítjuk, s így a következő kérdésre keressük a választ: mi az erősebb? A közösség kialakult attitűdje, amely megerősödve kerül ki a kiscsoportos beszélgetésekből, vagy a deliberáció, amelyet az egyén önállóan tapasztal meg?

Kutatásunk abból indul ki, hogy a falu homogenizáló hatással bír az ott élők-re. ANGELUSZ Róbert a közvélemény előképei között említi a *közösségi véleményt* (ANGELUSZ, 1983), mely az emberek magatartását a tradicionális társadalmak közösségeiben az élet szinte minden területén szabályozza. A 24 évvel ezelőtt

megjelent könyv szavai szerint a közösségi vélemény „*maradványai, elsősorban a falvakban, még napjainkban is megfigyelhetők.*” (ANGELUSZ, 1983) Úgy gondoljuk azonban, hogy Magyarországon a XXI. század elejére az emberek életét minden tekintetben meghatározó közösségi véleménynek már a maradványai sem figyelhetők meg. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lehetne a falu lakóiból álló csoportnak olyan közös normái, amelyek bizonyos fokú, az előbbinél gyengébb kényszerítő erővel bírnak a csoporttagokra. (v. ö. *közmegítélés*, ANGELUSZ, 1983) A település lakói közti, mindennapi interakciók, véleménycserék nagy szerepet játszanak az egyéni attitűdök alakulásában, és bizonyos esetekben elképzelhető, hogy kialakul egy a közösségre jellemző vélemény is, főleg, ha a közösséghez való tartozás hozzátartozik a tagok identitásához.

Különösen erős lehet a közösségben elterjedt vélemény hatása azokra, akik életük során a legtöbb benyomásukat ugyanabban a miliőben szerezték.

Azt gondoljuk, hogy a közösség nagyban meghatározza az emberek attitűdjeit, beállítottságát, így az azonos közösségből származó emberek hasonló mértékben lesznek előítéletesek. Mivel a Magyar Agora esetén nem áll rendelkezésünkre a résztvevők kapcsolati hálózata, tehát nem tudjuk megállapítani, hogy a résztvevők milyen közösségekből tevődnek össze, illetve van-e egyáltalán kapcsolat közöttük, így az azonos kistelepülésekről jövőket állítjuk a középpontba, amikor a vizsgálni kívánt települést kiválasztjuk.

A Magyar Agorán az első nap az összes résztvevő egy olyan, sokszínű, heterogén csoportot alkotott, ahol mindenki a saját, a többi résztvevőétől független véleményét képviselte, amivel a saját közösségének normái, attitűdjei is összefonódtak. Ezeket az egymástól sok szempontból különböző embereket a szervezők csoportokba osztották, s behelyezték őket egy számukra teljesen új miliőbe, ahol interakcióba léptek olyan emberekkel, akik teljesen más értékekkel, normákkal, attitűdökkel, véleményekkel rendelkeztek. Feltételezzük, hogy az otthonuktól frissen elszakadt emberek még inkább az otthoni közösséget képviselték. A három napos rendezvény alatt hatottak rájuk az új tapasztalatok, mások véleményei, s így tetten érhető a csoport hatása.

A csoportok összetétele szándékosan különböző volt¹, így elképzelhető, hogy egyes csoportok eltérő álláspontra jutottak a Magyar Agora végére az előzőekben leírt folyamat során. De nem szabad megfeledkeznünk azokról a hatásokról, amelyek az összes résztvevő esetében hasonlóak voltak: a kiosztott szóróanyagokról, a plenáris üléseken elhangzott szakértői véleményekről. A gondolkodtató közvélemény-kutatás² célja nemcsak az emberek megszólaltatása, hanem a tájékoztatás, a tudás- és ismeretszint növelése is. Természetesen a fent említett hatás

¹ A szervezők figyeltek arra, hogy a csoportokban más és más legyen a romák és nem romák, a nők és férfiak, a különböző korúak és végzettségűek aránya.

² A gondolkodtató közvélemény-kutatás részletesebb leírása olvasható HERMAN Zita tanulmányában.

az általunk vizsgált, kisebb közösség tagjait is érinteni fogja, így egy kettős hatást érzékelhetünk az attitűdjeik változásában. Egyrészt saját csoportjaik révén új véleményeket szereznek, a magukkal hozott attitűdjeik helyébe „a csoport attitűdje” léphet. Másrészt pedig a közösség tagjai részesei a plenáris üléseknek: az ismeretszint növekedésével a sztereotípiák változnak, több közülük lesz a valóság-hoz, s így a vizsgált résztvevők előítéletessége is csökkenhet.

Tanulmányunkban a fent leírt mechanizmusokat próbáljuk megragadni. Figyelemmel kísérjük egy általunk választott faluból érkezett résztvevők véleményének, attitűdjeinek alakulását az első kérdőívtől kezdve a csoportos beszélgetéseken keresztül az Agora után kitöltött kérdőívig. Megvizsgáljuk, mennyiben változtattak a rendezvény előtti álláspontjukon, és hogyan viszonyul ez a változás a többi résztvevő véleményéhez. Hogy a vizsgált közösségről minél teljesebb képünk legyen, két napra személyesen is ellátogattunk a kiválasztott faluba. A tanulmányban néhány ott szerzett tapasztalatunkról is beszámolunk.

A bevezető elején feltett kérdést árnyalva a kutatásunk legfőbb kérdése az, hogy milyen erős marad a közösségben hosszú időn keresztül hallott és feltehetően át is vett álláspont? Hogyan hatnak erre a kialakult véleményre a csoportos beszélgetések? Miképpen hatottak a kiosztott felvilágosító broszúrák, a plenáris ülések és a rendezvény egésze? A kérdések megválaszolására a következő lépéseket tettük meg. Miután megvizsgáltuk az első kérdőívre adott válaszaikat, végigkísértük a kiválasztott községből érkezett résztvevők csoportját a videók segítségével, hogy a kérdőívek szerinti attitűdjeik mennyire mutatkoznak meg a csoportbeszélgetésekben. Megnéztük a második kérdőívükben a változást is, és ellenőriztük, hogy közeledtek-e egymáshoz vagy távolodtak-e egymástól az egy településről jöttek véleményei. Végül arra is választ kerestünk, hogy az azonos faluból érkezők attitűdjei mennyire hasonlítottak saját kiscsoportjuk tagjainak vélekedéséhez.

Hipotézisek

A tanulmányunkban két vizsgálati szintet különböztettük meg. Egyrésztől beszélhetünk a deliberációban működő, de közvetlenül nem észlelhető a hatásokról, ezeket fentebb, a bevezetőben már ismertettük. Másrésztől pedig beszélhetünk a vizsgálható, ellenőrizhető hipotézisekről, melyeket alább megfogalmazunk.

Hatások

- a) A falu hatása: az ott lakók véleménye homogén.
- b) A csoportok hatása: a beszélgetések során a csoporttagok véleménye közeledik egymáshoz.
- c) A rendezvény hatása: valamennyi résztvevő árnyalt ismeretekre tesz szert, s a plenáris ülések, kiosztott broszúrák, kiscsoportos beszélgetések hatására előítéletességük csökken.

Hipotézisek

- 1) A falu lakóinak a deliberáció előtti kérdőívre adott válaszai hasonlóak lesznek.
(a)
- 2) Feltételezzük, hogy bár a beszélgetések első szakaszában még érezni lehet a hozzászólásokon a szociokulturális háttér hatását, de a két nap során ez a hatás folyamatosan gyengül. (a és b)
- 3) A rendezvény után a résztvevők véleménye összességében közelebb kerül egymáshoz és a romák kedvezőbb megítélésének irányába mozdul el. (c)

Összefoglalva: az egy faluból jöttek véleménye a rendezvény előtt és után is hasonló, miközben jelentős – ám hasonló mértékű és irányú – változáson megy keresztül.

A kutatás során a falu homogenizáló hatása miatt azt várjuk, hogy az egy településről érkezettek véleménye az első kérdőívben és a beszélgetések elején hasonló lesz. A csoport hatása következtében a megfigyelt résztvevők véleménye a beszélgetések során és még inkább a második kérdőív kitöltésekor a saját csoporttársakéhoz lesz hasonló. Feltéve, hogy az egyes csoportok véleménye a rendezvény végére hasonló módon változik meg, ez azt eredményezi, hogy az egy faluból jöttek a deliberáció után is hasonlóan fognak vélekedni a romákról.

Csanytelek

Az elemzéshez egy olyan – lehetőleg minél kisebb – községet kívántunk kiválasztani, ahonnan többen is részt vettek a Magyar Agorán. Fontos volt továbbá, hogy olyan személyeket válasszunk, akik a deliberáció előtt és után is kitöltötték egy-egy kérdőívet. A rendezvényre összesen 41 településről érkeztek a résztvevők. Ebből összesen 7 olyan település volt, ahonnan 4-nél többen vettek részt az Agorán. A kisebb és nagyobb városok mellett az egyetlen ilyen falu Csanytelek volt. Mivel azonos szociokulturális háttérrel rendelkező résztvevőket szerettünk volna vizsgálni, és feltételeztük, hogy minél kisebb egy település, annál inkább hasonló hatások érik a lakóit, Csanytelek mellett döntöttünk.

Csanytelek Csongrád megyében található község a Tisza jobb partján. Szegedtől északi irányban 45 kilométerre, Csongrádtól déli irányban 14 kilométerre fekszik³. Lakóinak száma az utóbbi évtizedben 3000 körül ingadozott. Korfája erősen öregedő jellegű, a lakosság 55 százaléka 40 év, 30százaléka 60 év felett jár. A csanytelekiek zöme zöldség- és virágtermesztéssel foglalkozik⁴. A munkanélküliség 4 százalékos, a KSH adatai szerint.

A '80-as években a megyei Cigányügyi Koordinációs Bizottság adatai szerint a Csanytelek lakosságának 2,3%-a volt cigány. A 2001-es népszámláláskor mindössze 23 csanyteleki lakos vallotta magát romának⁵. Kisebbségi önkormányzattal a település nem rendelkezik. A civil társadalom viszont igen sokszínű. Több szabadidős egyesület (Sport Club, Sporthorgász Egyesület, Új Élet Vadásztársaság), érdekvédelmi csoport (Mozgáskorlátozottak Egyesülete, Nagycsaládosok Egyesülete, Nyugdíjas Klub), Polgárőrség és teleház is működik a faluban⁶.

Ott jártunkkor lényegében hasonlóakat tapasztaltunk. „Csany” – ahogy az ott lakók nevezik – egy csendes kis falu Csongrád megye szívében. A legtöbb ott lakó a mezőgazdaságból él, főliásátrokban termel zöldséget, amit aztán nagybani piacokon értékesít. Azok, akik nem a mezőgazdaságban dolgoznak, segédmunkát, alkalmi munkát végeznek.

Csanyteleken a házak és az udvarok nagy része tiszta, rendezett benyomást kelt. A falu utcáinak egy része földút, a burkolt utak egy részének is rossz az állapota. Folyamatosan végzik a felújításukat. A csatornázással is el vannak maradva. Viszont a faluban van internet, az orvosi rendelő és az iskola jól felszerelt. Ennek ellenére sok szülő Csongrádra viszi a gyerekeit iskolába.

Csanyteleken a romák és magyarok nagyobb konfliktusok nélkül élnek egymás mellett. Az első roma család több évtizede érkezett Csanyra, az elmúlt 5-10

³ Forrás: A község honlapja: <http://www.csanytelek.hu/>

⁴ TSTAR adatai alapján, forrás: *Duna-Körös-Maros-Tisza Euregionális Portál*: <http://dkmt.netion.hu>

⁵ Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján (<http://www.ksh.hu>)

⁶ <http://www.csanytelek.hu/>

évben azonban több roma család költözött a faluba, mint korábban. Sem lakóhelyi, sem pedig iskolai szegregáció nem tapasztalható – bár régebben több roma család élt a falu szélén. Ma már a településen szétszórva élnek. Az egyetlen szegregációra utaló jel, hogy több roma család halottai egymás közelében, a temető egyik végében nyugszanak.

A csanyteleki romák már elindultak az asszimiláció útján. A jegyző szerint a fiatal romák már egyáltalán nem őrzik a hagyományokat, ők „különbek” akarnak lenni a szüleiknél, nagyszüleiknél. Egy roma származású pincérlánnyal beszélgettünk, és ő is alátámasztotta ezt a képet: tanulás mellett dolgozik, nagy terveik vannak, s otthon ebben támogatják. Ugyanakkor a cigány hagyományok továbbélését is jelzi egy-két történet. Egyszer például egy roma kislány nem volt hajlandó átöltözni tornaórához, mert szégyellt volna tornadresszben mutatkozni mások előtt.

Nem a romák alkotják Csanyteleken az egyetlen kisebbséget. A településen nagyszámban élnek román vendégmunkások is. A falu nyitottságára utal, hogy francia, bolgár, kanadai, szerb és arab származású lakói is vannak.

A csanyteleki résztvevők

A településről összesen heten vettek részt a deliberáción, egy 48 éves, nyugdíjas özvegyasszony, aki korábban fodrászként dolgozott (L. GY. R.), a falu néhai orvosának 51 éves özvegye, aki vállalkozó (dr. K. J.-né), az ő 20 éves, tanuló fia (K. Á.), egy 30 év körüli házaspár (N. Z., aki elektronikai segédmunkás, és N. Z.-né, aki korábban a polgármesteri hivatalban dolgozott, most szociális segílyt kap), egy egyedülálló, 30 éves, virágkertész férfi (Sz. B.) valamint egy 21 éves gépkezelő fiatalember (T. I.), aki K. Á. osztálytársa volt az iskolában.

A függelékben szereplő térkép a csanyteleki résztvevők házáinak elhelyezkedését mutatja a falun belül. A résztvevők Csanytelek központjában (K.-ék, L. Gy. R.) vagy attól pár száz méterre laknak (T. I., Sz. B. és N. házaspár). Feltételeztük, hogy mivel közel laknak egymáshoz, valószínűleg napi kapcsolatban állnak egymással, gyakran cserélnek véleményt, és ennek köszönhetően bizonyos kérdésekről hasonlóan is vélekednek. Ottjártunkkor megtudtuk, hogy bár a résztvevők többékevésbé ismerik egymást, kapcsolataik gyengébbek, mint gondoltuk, és ritkábban is találkoznak egymással. Ennek ellenére az, hogy zömében ugyanazokkal az emberekkel találkoznak, hogy a nagy részük például ugyanabba az iskolába járt, homogenizáló hatással lehet a véleményükre. Emellett a Magyar Agorán való regisztrációkor az úti költségeik elszámolásakor kiderült, hogy többen is együtt jöttek. Az N. házaspár és Sz. B. egy kocsival jöttek, K.-ék pedig L. Gy. R.-rel és egy szegedi hölgygel érkeztek. T. I. volt az egyetlen, aki egyedül jött. Ezek a meg-

figyelések tehát még indokoltabbá teszik a korábban 1-es sorszámmal jelölt hipotézisünket.

A kérdőívben rákérdeztünk arra, hogy a válaszadók háztartásában van-e mobiltelefon, automata mosógép, videomagnó, és más nagyobb értékű ingóság vagy ingatlan. Ennek alapján úgy tűnik, hogy a csanyteleki résztvevők vagyoni helyzete hasonló. Kivéve L. Gy. R.-ét, aki semmilyen felsorolt vagyontárggyal nem rendelkezik.⁷

A csanyteleki résztvevők között nem volt roma, sem más kisebbséghez tartozó. Egyikőjük sem lakott más településen az elmúlt két évben.

A csanytelekiek véleménye a romákról a deliberáció előtt

A kérdőív társadalmi távolságot mérő kérdéseire⁸ L. Gy. R.-né rendre megtagadta a választást. A többi csanyteleki adatai is hiányosak, ezért ezt a mutatót nem vizsgáljuk.

Egy másik kérdéscsoportnál a válaszadóknak meg kellett mondania, hogy szívesebben a romák illetve a nem romák hány százaléka jellemezhető bizonyos – pozitív⁹ vagy negatív¹⁰ – tulajdonságokkal. L. Gy. R.-né válasza ezeknél a kérdéseknél is hiányoznak.¹¹ A többiek egyöntetűen negatív jellemzőket tulajdonítottak a romáknak. N. Z. volt az egyetlen, aki szerint a romák többsége megbízható. A többi kérdésben ő is azon a véleményen volt, hogy a felsorolt negatív tulajdonságok a romák többségére igazak, a pozitívak (a gyerekszeretet kivételével) pedig csak egy kisebb részükre. A „gyerekszerető” tulajdonságot mind a hatan a romák többségére jellemzőnek tartják.

Ezzel szemben a nem cigányok megítélése már nem ennyire egyöntetű. A nem cigányok erőszakosságáról, illetve megbízhatatlanságáról megoszlanak a vélemények. Viszont mindenki egyetért abban, hogy a nem romák többsége törvénytisztelő.

Összevetve a romák és nem romák jó és rossz tulajdonságaira vonatkozó válaszokat, az derül ki, hogy aki a nem romák mindenkitől kedvezőbb értékelést

---

⁷ A mutatót 12, vagyontárgyra és ingatlanra vonatkozó kérdés alapján hoztuk létre. Standardizálás után összeadtuk a zscore értékeket, majd elosztottuk az összes megkérdezett vagyontárggyal. Így egy az átlagos vagyoni helyzetet leíró mérőszámot kaptunk. A skála értékei a csanytelekieknél: L. Gy. R.-né: -0,90, mindenki más: 0,10 és 0,17 között. Az 1135 fős reprezentatív mintán a skála -0,90-től 2,30-ig terjed. A minta 56%-ának rosszabb 0,10-nél, és 26,9%-ának jobb 0,17-nél a vagyoni helyzete.

⁸ Lásd DIÓSZEGI Bálint és FEHÉR Bori tanulmányát

⁹ Törvénytisztelő, intelligens.

¹⁰ Élhetetlen, megbízhatatlan, erőszakos.

¹¹ Ez esetben nem derül ki egyértelműen, hogy miért hiányoznak a válaszok.

kaptak, mint a legkedvezőbb romákra vonatkozó ítélet. Tehát a csanytelekiek véleménye egyértelműen rosszabb a romákról, mint a nem romákról.

A kérdőívre adott válaszaik szerint a csanyteleki résztvevők a mindennapokban egyáltalán nem vagy csak ritkán találkoznak romákkal. T. I. és Sz. B. szomszédságában laknak néhányan. Egyedül N. Z.-né dolgozott már együtt korábban romákkal. Az iskolában a hét résztvevő közül négynek volt egy vagy legfeljebb néhány roma osztálytársa.

A csanyteleki résztvevők mind közepesnek értékelték a romák és nem romák közti viszonyt. Többségük szerint a két csoport között Csanyteleken az elmúlt egy-két évben csak kisebb konfliktusok voltak. L. Gy. R.-né és Sz. B. még ilyenekre sem emlékezett.

Valószínűtlennek, néhányan kizártnak tartják, hogy a romák között éhséglázadás tör ki, kivéve T. I.-t, aki lehetségesnek tartja egy ilyen esemény előfordulását. Azt, hogy a romák „mozgolódní, szervezkedni kezdenek hátrányos megkülönböztetések miatt”, L. Gy. R.-né kivételével elképzelhetőnek tartják.

A romák hátrányos helyzetéről, annak okairól már kevésbé egységes a csanytelekiek véleménye: a romák szegénységének belső és külső okait egyaránt nagy arányban jelölik meg, de a belső okok valamivel erősebbek. A kérdőívben ennek a kérdésnek a párja is megtalálható, ami arra vonatkozott, hogy a szegénységnek általában – tehát nem feltétlenül a romák esetében – mik a külső és belső okai. A két kérdés összevetése során az derült ki, hogy a csanytelekiek többsége szerint a romák sokkal inkább tehetnek róla, ha rossz az anyagi helyzetük, mint a szegények általában. Sz. B. az egyetlen, aki úgy gondolja, hogy a romák szegénységében a belső okok kisebb szerepet játszanak, mint általában a szegényeknél.

A résztvevők többnyire jogszerűtlennek, de érthetőnek tartották a diszkrimináció különféle formáit. A munkahelyi diszkriminációval kapcsolatban több csanyteleki is tájékozatlannak bizonyult. N. Z., N. Z.-né és K. Á. jogszerűnek gondolták a munkahelyi diszkriminációt. A szórakozóhelyi, illetve a lakóhelyi diszkriminációt jogszerűtlennek, viszont érthetőnek ítélték. Sz. B. egymillió forintnál kisebb pénzbírsággal büntetné, az N. házaspár pedig nem büntetné azokat a munkaadókat, akik nem vesznek fel cigányokat. A többiek nem válaszoltak erre a kérdésre.

A csanytelekiek véleménye a szegregációval kapcsolatban is megoszlik. Alapvetően az integrált oktatás mellett vannak, de a szegregáció egy-két előnyét is elismeri néhány résztvevő.

Az ismeretszintre vonatkozó kérdések egy részénél a csanytelekiek válasza hiányoztak. A többi kérdésből hoztunk létre egy mutatót.¹² Ez alapján a csanyiak közepes tudásszinttel rendelkeznek a romákat illetően.

Mennyiben homogén, illetve heterogén a hét csanytelekiből álló csoport?

Hipotéziseink teszteléséhez fontos megvizsgálunk, milyen szempontból alkotnak a csanytelekiek homogén csoportot. Társadalmi helyzetük sok szempontból hasonló. Nagy részük középfokú végzettséggel rendelkezik. Háztartásuk is többnyire ugyanolyan mértékben felszerelt. Ugyanazon a környéken laknak, néhány saroknyira egymástól. Alig vagy egyáltalán nem találkoztak romákkal az iskolában, a szomszédságban vagy a munkahelyükön. Ezeknek a kemény változóknak a homogenitása a változások elemzésekor lesz fontos. Így a változásokat, a csoportban való szereplést valóban a csoportok különbözősége fogja indokolni, s nem az, hogy a csanyiak szociodemográfiai szempontok alapján különbözőek. Mivel a kemény változók ennyire hasonlóak, az első hipotézisünk még indokoltabbá válik. Ennek megfelelően a romákkal kapcsolatos attitűdjeik is hasonlóak.

A csanyteleki résztvevők nem érzékelnek súlyos konfliktusokat a romák és a nem romák között. Egységes hetero- és autosztereotípiáik vannak. A romákról egységesen rosszabb a véleményük, mint a nem romákról. Kevés romának tulajdonítanak jó tulajdonságot, a rossz tulajdonságokat viszont a romák többségére jellemzőnek tartják, a nem romáknál éppen ellenkezőleg. Az iskolai szegregációt valamennyi csanyteleki résztvevő elutasítja. A szórakozóhelyi diszkriminációt Sz. B. kivételével az összes csanyteleki engedné. Sz. B. sem büntetné, csak felvilágosítaná a vendéglátó-ipari egység tulajdonosát.

Az iskolai integrációval a csanyteleki résztvevők inkább egyetértenek – egyikük sem utasítja el teljesen az emellett szóló érveket. A szegregációval kapcsolatos kérdéseknél viszont megosztott a kép: van, aki teljesen elveti a szegregáció mellett szóló érveket, míg mások (a N. házaspár és L. GY. R.-né) ezen állítások igazságát is részben elismerik.

A munkahelyi és lakóhelyi diszkriminációval kapcsolatos kérdések is megosztották a csanytelekieket. Egyedül K.-ék mondták, hogy a beköltözni kívánó roma családot kell megvédeni, a többi csanyi szerint nem kell beavatkozni, vagy a romákat kell eltávolítani. A munkahelyi diszkriminációval kapcsolatban is hason-

¹² A mutatót elneveztük kemény ismeretnek, mivel valóban kemény, számszerűsíthető adatokra kérdeznek rá az alábbi kérdések, melyeket felhasználtunk a változó képzésére: Véleménye szerint ma Magyarország lakosságának hány százaléka cigány? Véleménye szerint a felnőtt cigány lakosság hány százaléka munkanélküli? Ön szerint a 18-25 éves cigány fiatalok között mennyi ma az érettségizettek aránya? Ön szerint a cigány családok hány százaléka lakik olyan lakásban, ahol még folyóvíz sincs?

lóan megosztottak a vélemények: vannak olyanok a csanyiak közül, aki szerint jogában áll a munkáltatónak nem felvenni, mások szerint nincs joga hozzá, de nem kellene fizetnie büntetést, Sz. B. az egyetlen, aki szerint a munkahelyi diszkriminációt még büntetik is.

Mások-e a csanytelekiek, mint a többi Agora-résztevő?

A két csoport – a deliberáció összes résztvevője és a csanytelekiek – összehasonlítását az átlagok segítségével végeztük, más mutató nemigen alkalmas egy nagyon kicsi és egy közepes minta összehasonlítására. Azon változók átlagait vizsgáltuk, amelyeket a csanytelekiek bemutatásánál használtunk. Ezen belül pedig azoknál a kérdéseknél néztük meg a két csoportot, ahol a csanytelekiek véleményét homogénnek lehet mondani. Tartalmi szempont miatt döntöttünk így, mivel csak ilyenkor lehet valójában a „csanytelekiek” véleményéről beszélni az egész mintához képest.

A csanytelekiek és a deliberáción résztvevők között demográfiai szempontból nincsen nagy különbség: mind a csanyiak, mind a deliberációban résztvevők átlagéletkora 34 év, bár a csanyiak közül a legidősebb csak 51 éves, míg a deliberáció legidősebb résztvevője 81 éves. Mindkét csoportban a középfokú végzettség a leggyakoribb, de míg a deliberáción résztvevők között van felsőfokú végzettséggel rendelkező, addig a csanytelekiek között nincs.

A sztereotípiák tekintetében már nagyobbak az eltérések: míg a romák jó tulajdonságai tekintetében a vélemények hasonlóak voltak, addig a rossz tulajdonságok tekintetében a csanytelekiek sokkal kedvezőtlenebbül vélekedtek a romákról. Ezzel szemben a csanytelekiek átlagosan a nem romáknak több jó tulajdonságot tulajdonítottak, mint az összes résztvevő. A rossz tulajdonságok tekintetében nem volt lényeges eltérés.¹³ A romák és nem romák viszonyát is másként látták a csanytelekiek: míg ők mindnyájan közepesnek tartják a viszonyt, a többi résztvevő viszont átlagosan a közepesnél rosszabbnak ítéli a helyzetet. Szervezkedéstől, éhséglázadástól viszont egységesen nem tartanak az Agora-résztevők.

---

¹³ Míg a teljes minta átlagosan a romák 44%-ára tartotta jellemzőnek a jó tulajdonságokat, addig a csanytelekiek a 42%-ukra. A romák rossz tulajdonságaival kapcsolatban a teljes minta 51% romának tulajdonított rossz tulajdonságot, míg a csanytelekiek átlagosan 70%-ot. Nem romák esetén a csanytelekiek ugyancsak 67%-at mondtak a jó tulajdonságokat illetően átlagban, a teljes minta átlaga pedig 56% volt. A rossz tulajdonság esetén a minta egésze 38%-ra mondta a nem romák arányát, míg a csanytelekiek pedig 36%-ra.

Különbség a csanytelekiek attitűdje és saját csoportjaik között

A delibáció során a csanytelekiek hat csoportba lettek beosztva. A két K. azonos csoportba került – viszont nem viselkedtek úgy, mintha ismernék egymást, az pedig végképp nem látszott, hogy anya-fia kapcsolat van közöttük. A csoportok a két nap során három témáról – a szegénységről, a diszkriminációról és a szegregációról – beszélgettek körülbelül másfél-másfél órán keresztül. A tizennyolc beszélgetés végigkövetésével igyekeztünk az eddig vizsgált emberek véleményét alaposabban megismerni.

Előjáróban érdemes megnéznünk, hogy azokban a csoportokban, ahol a csanytelekiek képviseltették magukat, milyen volt a romák megítélése a delibáció előtt azok körében, akik nem Csanytelekről jöttek, szemben a csanytelekiekkel (lásd *1. táblázat*).

A csanyteleki résztvevők véleménye több kérdésben is megegyezik a csoportjuk általános vélekedésével. A legtöbb csanyteleki nagyjából egyforma súlyúnak értékelte a külső és belső tényezőket a szegénység okaival kapcsolatban, a romák negatív és pozitív tulajdonságait illetően sem tér el a sokban a véleményük a csoportjuk átlagától. Szintén megfelel a csanyiak véleménye a csoporttársaikénak abban, hogy maguk a romák sokat tehetnek helyzetük megváltoztatásáért. A konfliktusok csökkentésével kapcsolatban a romák felelősségét ugyancsak hasonlóan ítélik meg a csanyiak és a csoportok. Mind a csanytelekiek, mind a többi résztvevő egyértelműen az integrált oktatást támogatta, amikor ezt a kérdést nyíltan tette fel a kérdőív. A csanytelekiek közepes tudással rendelkeznek a romákkal kapcsolatban, és általában a csoportok tudásszintje sem magasabb a csanyiakénál.

A fenti témakörök mellett azonban több olyan kérdés is volt, ahol a csanyiak véleménye eltért csoportjuk átlagától. A külső tényezők jelentőségét – a környezet felelősségét – a romák problémáinak megoldásában a csanytelekiek jóval kisebbnek érezték, mint csoporttársaik. A konfliktusok csökkentésével kapcsolatban a nem roma társadalom felelősségét illetően is nagy eltérés látható. A csoporttársak között a csanyiaknál nagyobb arányban vannak olyanok, akik elítélik a diszkriminációt. Amint már említettük, az integráció, illetve szegregáció kérdésében nagy volt az egyetértés a csanyteleki résztvevők és a csoportjaik között, ám az ezek melletti érvek értékelésénél már voltak különbségek.

A csanytelekiek között három olyan résztvevőt találhatunk, akik véleménye az esetek többségében eltért csoporttársaiktól: K. Á. – de édesanyja is – több kérdés esetében más véleményen van, mint a többi csanyteleki, de a csoportjukhoz képest is sokszor eltér a véleményük. Rajtuk kívül T. I. az, aki néhány kérdésre a romák szempontjából kedvezőbb válaszokat adott.

1. táblázat: *Csanytelkiek és nem csanytelkiek véleményének összehasonlítása a deliberáció előtt, indexpontszámok*

Témák	L.Gy. R.-né	2. csoport	T.I.	4. csoport	K. J. –né	K.Á.	6. csoport
Szegénység	-0,13	0,03	-0,38	0,09	0,25	-0,25	0,11
Roma szegénység	0,38	0,05	-0,13	0,28	0,75	-0,13	0,01
Romák jó tulajdonságai (%)	-	27,5	55	30,42	52,5	52,5	30,56
Romák rossz tulajdonságai (%)	-	57,92	67,5	35,45	57,5	52,5	42,96
Romák helyzetéért felelősek (romák)	4,38	4,16	4,38	4,18	4	2,5	3,93
Romák helyzetéért felelősek (nem romák)	1,4	3,57	2,1	3,46	3,2	3,3	3,17
Konfliktus mértéke	1	1,91	-	1,8	2	2	1,63
Konfliktusok kezeléséért felelősek (romák)	4	4,05	4	4,33	4	4	3,44
Konfliktusok kezeléséért felelősek (nem romák)	1,83	3,61	4,17	3,52	4,17	4,33	2,96
Szórakozóhelyi diszkrimináció	1	1,3	-	1,45	1	1	1,89
Ismeretszint	2,25	2,97	2,75	3,11	3,25	2,25	3,6
Iskolai szegregáció	6,67	3,71	2	4,58	2	1,67	2,48
Iskolai integráció	6,67	6,77	6,67	7,33	8	5,67	7,22

A csanytelekiek a kiscsoportokban a deliberáció során

Noha a Magyar Agora szervezői nem a fókuszcsoport elvei szerint állították össze a kiscsoportokat, a beszélgetés menete mégis hasonlított a fókuszcsoportokéra: adott volt egy téma és vezérfonal, a moderátorok is hasonló utasítást kapnak, mint egy fókuszcsoport moderátora.

Az, hogy valaki mennyire lesz aktív egy fókuszcsoport beszélgetés során, számos tényező függvénye: akkor alakul ki ideális csoportdinamika, ha a beszélgetésben résztvevők kor, végzettség és társadalmi státusz szempontjából ha-

Témák	N.Z	12. csoport	Sz.B.	14. csoport	N.Z.-né	15. csoport
Szegénység	-0,13	0,31	1,5	0,14	0	0,21
Roma szegénység	0,13	0,02	1	-0,12	1	0,17
Romák jó tulajdonságai (%)	32,5	40	30	32,5	25	35
Romák rossz tulajdonságai (%)	52,5	69,17	50	50,33	47,5	51
Romák helyzetéért felelősek (romák)	3,13	3,83	4,38	3,69	4	4,11
Romák helyzetéért felelősek (nem romák)	1,6	3,42	2,6	3,06	2,5	3,33
Konfliktus mértéke	2	2	1	1,78	2	1,67
Konfliktusok kezeléséért felelősek (romák)	3	4	4	3,9	3,5	4,21
Konfliktusok kezeléséért felelősek (nem romák)	1,33	3,15	2,33	3,2	2,17	3,33
Szórakozóhelyi diszkrimináció	1	1,5	2	1,56	1	1,5
Ismeretszint	4	2,83	3,25	3,3	3,5	3,64
Iskolai szegregáció	5,67	3,28	5	4,8	6	5,08
Iskolai integráció	6,33	6	4	6,93	5	5,39

sonlóak. Fontos különbség a fókuszcsoport és az agorás csoportok csoportdinamikája között, hogy míg a fókuszcsoportok esetében a csoportbeli szerepeket a szociodemográfiai jellemzők (kor, végzettség, jövedelem) befolyásolják, addig az agorás csoportok esetében a roma származás vagy a roma network is „szakértői” szerepbe helyezheti a résztvevőt. Tapasztalataink szerint ez csak akkor érvényesül, ha valaki személyesen is kötődik a romákhoz. A romákról szerzett tapasztalat – személyes kapcsolat nélkül – nem elég a szakértő szerepbe kerüléshez.

A csanytelekiek zömének inaktivitása egyéni személyiségjegyeiken túl abból is fakadhat, hogy minden csoportban volt egy-egy olyan résztvevő, aki kora, felsőfokú végzettsége, közvetlen tapasztalatai vagy saját romasága miatt hangadó sze-

repbe került, szemben a többnyire középfokú végzettségű, fiatal vagy középkorú, nem roma és romákkal ritkán érintkező csanytelekiekkel.

A 6. csoport volt ez alól kivétel, amiben a K. család vett részt. Itt mind végzettség, mind kor tekintetében K.J.-néhez hasonlóak voltak. K. Á. a beszélgetések vége felé kezdett aktívabban részt venni a beszélgetésekben, miután édesanyja már többször megszólalt.

A legtöbb moderátor kevés figyelmet fordított a passzívabb résztvevőkre, csak pár esetben próbálták szóra bírni a szótlan csoporttagokat. N. Z. és a két K. csoportján kívül valamennyi csoport nagy létszámú¹⁴ volt, a letelején kialakultak azok a hangadók, akik mind a három beszélgetést vezették, véleményadók voltak.

A beszélgetések alapján a csanytelekiek három típusba sorolhatóak. T. I. és L. Gy. R.-né csak epizódszerűen szólt hozzá a beszélgetésekhez. Történeteik legtöbbször nem is kapcsolódtak szorosan az aktuális témához. N. Z., Sz. B. és N. Z.-né, még ha nem is tartoznak a legaktívabbak közé saját csoportjukban, azért bekapcsolódnak a beszélgetésekbe. Általában ők is saját anekdotákat idéznek, saját élményeiket mesélik el, és nem lépnek tovább az absztrakció, az általános problémák és megoldási módok szintjére. Végül, ahogy már említettük, a két K. jól láthatóan különbözik a többi csanytelekitől. Az első beszélgetés alkalmával külön-külön késve érkeznek a beszélgetésre. Ekkor még alig szólnak hozzá. A második beszélgetés során viszont már mindketten felbátorodnak – és ettől kezdve gyakran akár több percen keresztül is kifejtik véleményüket. A nagyobb aktivitáson kívül abban is különböznek K.-ék a többi csanytelekitől, hogy ők egyáltalán nem mesélnek konkrét történeteket, hanem általánosan fogalmazzák meg a véleményüket. Gyakran vitatkoznak a többi hozzászólóval (időnként teljesen félreértve azt, amit mondtak), és hangot adnak a Magyar Agorával kapcsolatos csalódottságuknak, többször hangsúlyozzák a beszélgetések értelmetlenségét, mivel nincsen roma származású csoporttárs. K. J.-né kiemelkedően tájékozott a rendezvényt kapcsolásban. Tudja, hogy a beszélgetések célja a nézőpontok ütköztetése, hogy aztán a második kérdőívvel mérni lehessen a változást. De azt remélte, hogy a csoportban lesznek majd romák is. Úgy érzi, hogy így nincs senki, aki közletről ismerné a romákat, és befolyásolni tudná a véleményét. K. Á. pedig azt remélte, hogy politikusokkal, döntéshozókkal beszélgethet majd, akik tényleg tudnak tenni is a problémák megoldásáért. K. J.-né a *felkészült* szerepét játssza. Idéz a kérdőívből, nagy társadalompolitikai elméleteket fejt ki arra vonatkozóan, hogy mi lenne egy elképzelhető megoldás. Ismeri a deliberatív poll lényegét. Fia csoportszerepe már nem ennyire egyértelmű. Ő is felkészült egyrésről, viszont közben ő a *negatív* a csoportban. Mindig van ellenvéleménye, igyekszik minél többször szembeszegülni csoporttársai véleményével. Néha önmagával is ellentmondásba keveredik.

¹⁴ 12-14 fős csoportok

Mivel a beszélgetések során a csanytelekiek ritkán szólaltak meg, az attitűdöknek csak néhány mozzanatát lehetett tetten érni, a vélemények nem igazán bontakoztak ki a beszélgetések alatt.

A csanytelekiek másik közös jellemzője, mint ahogy már említettük, hogy inkább csak anekdotákat, a faluban történt eseteket mesélnek el, gyakran kezdik úgy a mondanivalójukat, hogy „*az én falumban...*” Nem igazán foglalnak állást, véleményüket – esetleges előítéleteiket – nem igazán artikulálják.

A csanyteleki résztvevők leginkább a lakóhelyükről hoztak példákat, így képet kaphattunk a csanyteleki romákról. Ez a romakép csak részben felel meg a megszokott sztereotípiáknak. Megjelennek benne a sajátos roma szokások, az eltérő kultúra, de olyan, mintha a csanyteleki romák kifejezetten jómódúak lennének. Mintha a faluban egy fordított társadalom működne, ahol a romák jelentősen gazdagabbak, mint a magyarok. S így, a létra alsóbb fokairól szemlélve őket, kicsit irigylésre méltóak is lennének, mások mint a csanyiak:

„Ahol én élek, ott igazán nem tartom a cigányokat szegénynek. [...] Elég jól élnek. Nem azt mondom, hogy úgy akarnék élni, mint ők, csak mondjuk olyan gazdagon. Némelyik fekete Merciben játszik.” (N.Z.)

A Mercedes, mint a romák státuszszimbóluma másoknál is megjelent:

„... olyan cigány milliomosok is vannak, nemcsak szegények, ahol a 25 éves cigány fiú Mercivel furikáz.” (K. J.-né)

A romák gazdagságáról L. Gy. R.-né is szólt pár szót:

„Vannak ilyen jó módú cigányok. Más a vallásuk. Más a kultúrájuk. Első osztályú temetést rendeznek. Virágokat szórnak. Fehér lovon kísérik a halottakat.”

Ottjártunkkor felkerestük az egyik fényűzőnek tartott roma portát. A ház tágas volt, az udvaron egy Opel márkájú gépjármű állt, és két kőoroszlán feküdt a kapu tetején, de más nem utalt fényűző életmódra.

A legtöbb – de nem az összes – idézett résztvevő kitért arra is, hogy ezek a romák gyakran a nagystílus bűnözésnek köszönhetik, hogy gazdagok:

„Ahol én élek, ott igazán nem tartom a cigányokat szegénynek. Hát nem mondom, van, aki dolgozik köztük, de általában, hogy őszinte legyenek, lányokat futtat, ilyesmivel foglalkoznak. Elég jól élnek.” (N. Z.)

„Mert az emberekben az is benne van, hogy félnek a cigányoktól. Mert ugye ez még nem hangzott el, de benne van, mert ugye nagyon sok magyar maffia is van, és van a cigány maffia, és nagyon-nagyon messzire elnyúlik azoknak a keze és az ismeretlen eredetű kastélyok, meg a mittudomén, a három vado-natújí Mercedes meg a BMV, meg a fogalmam sincs mi, de munka nélkül ott van. És akkor az, hogy már hova nyúlik el a kezük, meg ezek mit csinálnak, meg mit uralnak, meg megveszik a Kárász utcán a Royal Szállót feketén, tehát hogy milyen területeket uralnak egyáltalán Szegeden, hova ér be a kezük, ez egy bizonyos fokon félelmet keltő.” (K. J.-né)

Személyes látogatásunk során többen is megerősítették, hogy a három nagy roma családból az egyik úgy került Csanytelekre, hogy alvilági ügyei miatt elzavarták vagy kitiltották őket Szegedről. Amikor megkérdeztük Sz. B.-t, hogy a csanyiak hogyan fogadták őket, azt mondta, nem zavarnak senkit, elférnek a faluban ők is. Más is hasonlóan nyilatkozott. Csak egy olyan csanytelekivel beszélünk, aki szerint ez a család igyekszik a faluban mindent a kezében tartani, nem fizetnek vízdíjat sem, és, szerinte, ők állnak egyes helyi bűncselekmények mögött is.

Más személyes, negatív és pozitív tapasztalatokról egyaránt mesélnek a csanytelekiek.

„Én amikor kórházban voltam, azt tapasztaltam, hogy a kislány, aki rákos volt, s a ház építéshez kaptak segílyt. Az anyja azt mondta, hogy csak bírja ki, ameddig a segílyt megkapjuk.” (N. Z.-né)

„Konkrétan nem láttuk, de a szomszédok látták, hogy a 30 szál virágot elvitték a cigányok. De mit szóljunk 30 szál virágért?” (Sz. B.)

„Egyik szomszéd utcában házat vettek, ahol már volt egy roma család. Összetartanak a buli kedvéért. De nem tapasztalok rosszat.” (N. Z.)

„Vannak roma barátaim, szomszédaim. Amikor elkezdtem vállalkozni, hívtam őket. Hiszen a virágkötészet szép szakma. Ki ne akarna ott dolgozni? S jöttek is. De egy idő után kimaradtak. [...] Beszélék velük, de rosszul esett. Nem venném igénybe a munkaerejüket, de azért a barátaim.” (Sz. B.)

„Sokkal könnyebben kapnak fűtési segílyt. Bár én oda sem megyek. De nem lehet pozitív diszkriminációról beszélni. A rendőrök sem mernek hozzájuk menni. Így nem is lehet negatív diszkriminációról beszélni.” (N. Z.)

„Hatalmas kétszáz kilós teletetovált szekrény cigánygyerek volt, és nekem jött, és annyit mondott, hogy bocsánat, ne haragudj, és tovább ment. Nem szabad kinézet alapján ítélni.” (K. Á.)

A személyes tapasztalatok elmesélésén túl persze általános megállapításokat is tettek a csanytelekiek. K.J.-né pedig legtöbbször kimondottan elméleti szinten szólt hozzá a beszélgetéshez. Konkrét történetet ő szinte egyáltalán nem mesél el. A romákat, a romák helyzetét is másként látja, mint a többi csanyteleki. Míg a többség szerint a romák önmagukat szigetelik el, addig ő azt mondja, hogy a romáknál az *elkülönítés* jobban dominál, mint az *elkülönülés*.

A csanytelekiek a romák összetartását is kiemelték:

„A cigányok jobban összetartanak. Éppen ezért furcsállom, hogy nem tudják jobban érvényesíteni az érdekeiket.” (N. Z.)

„Óriási a cigányok közötti lojalitás.” (K. J.-né)

A csanytelekiek hozzászólásaiban is megjelentek a romákkal kapcsolatos negatív sztereotípiák; hogy nem dolgoznak és agresszívek:

„Biztos, hogy több figyelmet fordítanak a rendőrök a romákra. Ők azok, akik veszélyesek a környezetre.” (T. I.)

„Azért az emberekben benne van, hogy félnek a cigányoktól.” (K. J.-né)

„A legtöbb cigány késsel megy a diszkóba. Én voltam jó sok diszkóban, előke-rült kés, baseball-ütő. Ez az egyetlen hely, ahol különbséget kell tenni.” (K. Á.)

„Ebben a genetikában van valami? Vagy csak véletlen, hogy tízből kilenc nem dolgozik?” (N. Z.)

Talán mégsem álltak a csanyi résztvevők olyan szoros kapcsolatban egymással, hogy sok közös történetük legyen, vagy talán csak túl keveset szóltak hozzá a beszélgetésekhez. Mindenesetre csak egy olyan csanyteleki eset volt, amit többen is elmondtak. N. Z. és N. Z.-né is utalt egy összetűzésre az iskolában az ő fiuk és egy roma gyerek között.

„Ők saját maguk is tehetnek arról, hogy [...] meg vannak különböztetve. [...] Ha akár iskolában, akár a rendőrségen, akárhol valami probléma van velük [...], ők is annyira fölfújják, és akkor mindenféleképpen támadnak, hogy márpedig holnap majd jönnek huszonöten, és mindenkit levernek. [...] És akkor persze

hogy utána meg vannak különböztetve. [...] És az teljesen mindegy, hogy a rendőr az út szélén állítja meg, az iskolában a gyerek rosszkodik, és a szülő, ha a két gyerek összeveszik – nekünk ilyen volt, hogy összekaptak – és jött és az udvarunkban ott ribilliózott úgy, hogy mind a két [...] szomszéd halotta. De teljesen mindegy, szóval kész cirkusz, amit ott csináltak. Másnap a gyerekek már ugyanúgy játszottak. [...] A gyerekek [...] egymás közt azt lerendezik. Csak a szülők csinálnak belőle akkora problémát. És akkor mindenféleképp ijesztgetik az embert. És akkor persze hogy utána van egyfajta megkülönböztetés vagy előítélet vagy bármi [...].” (N. Z.-né)

N. Z. nem részletezi ennyire a történeteket:

“Nálunk az a példa, hogy hát együtt tanulnak. És végülis, hál’ istennek, egy-két ilyen kisebb összetűzés volt, vagy ilyesmi, de szerintem nem olyan jellegű, tehát ennyi előfordul. De szerintem nálunk ez elég pozitívan... Nem volt semmi probléma, se a fiammal, se a cigánygyerekekkel, semmi. Volt egy-két balhé, de szerintem ez egymás közt belefér. Nem tudok róla, hogy akár cigány szülők hogy panaszkodtak volna ilyesmire hogy... semmi.”

N. Z.-né szavaiból kiderül, hogy a gyerekek nem csináltak nagy ügyet az összetűzésből, és a dolog valószínűleg nem is kapcsolódott bennük össze azzal, hogy ki roma, ki nem roma. A roma szülők reakciójával kapcsolatban sem egyértelmű, hogy egy vélt etnikai alapú sérelem miatt háborodtak-e fel ennyire, vagy akkor is „ribillióztak” volna, ha egy roma gyerek veszett volna össze a fiukkal. Csak annyi biztos, hogy egyfelől N. Z.-né számára ez a történet jó példa arra, hogy miért jogos a romák megkülönböztetése, másfelől a férje ugyanerre az esetre épp, hogy csak egy utalást tesz. Ő nem tulajdonít jelentőséget a történeteknek:

„Nem volt semmi probléma, se a fiammal, se a cigánygyerekekkel, semmi. Volt egy-két balhé, de szerintem ez egymás közt belefér.”

A házastársak eleve eltérő véleményén kívül a szöveggörnyezet is szerepet játszhatott abban, hogy a történetet ennyire eltérő hangsúllyal mesélték (illetve nem mesélték) el. N. Z.-né csoportjában az ő beszámolóját megelőzően egy résztvevő azt fejtette ki, hogy szerinte a romák fújják fel az őket ért valós vagy csak vélt sérelmeket. Így az amúgy keveset beszélő N. Z.-né bátorítva érezhette magát arra, hogy elmondja a történetet, és épp ilyen éllel mondja el. N. Z. viszont a korábbi, többnyire romabarát légkörben folyó beszélgetések után, a moderátor iskolai szegregációra vonatkozó kérdésére válaszol. Hozzászólásának lényege, hogy náluk nincs komoly konfliktus az iskolában.

Egy másik, gyerekek közötti összezőrdülésről Sz. B. mesélt, amikor Csanyteleken jártunk. Az érdekes az, hogy akkor két cigány család veszett össze amiatt, hogy az egyik kisfiú kövérsége miatt csúfolódott a másikkal. Végül egymás között elrendezték az ügyet. Sz. B. szerint Csanyteleken nem a romák illetve nem romák között fordulnak elő konfliktusok, hanem inkább egyes roma családok között. Ezekbe a viszályokba a nem romák nem szólnak bele. Lehet, hogy a félelem miatt, lehet, hogy a hangos veszekedésektől való idegenkedés miatt (ez utóbbi érződött Sz. B. véleményén is). De felfoghatjuk úgy is, hogy a nem romák tiszteltben tartják a romák belső ügyeit, és nem akarják feltétlenül rájuk kényszeríteni a többségi társadalom normáit, intézményrendszerét.

A csanytelekiek véleményváltozása a deliberáció után

A csanytelekiek alapvetően pozitív irányban mozdultak el: a legtöbb változó mentén a negatív vélekedések csökkentek. Az a két változó, ami mentén a csanyiak átlagosan a legtöbbet változtak, a romák pozitív tulajdonságaira és a romákkal kapcsolatos ismeretszintre vonatkozott. Érdekes, hogy a negatív tulajdonságok tekintetében viszont ez a kedvező elmozdulás nem történt meg. A konfliktuskezeléssel kapcsolatos attitűdök sem változtak.

A csanytelekiek közül látványos változást Sz. B., illetve – kisebb mértékben – K. Á. tanúsított. Ők a deliberáció után számos kérdésben mást gondoltak, mint előtte. Változás tekintetében K. J.-né volt az, akinek a véleménye legkevésbé változott. A kiscsoportos beszélgetések tükrében ez nem meglepő, hiszen K. J.-né volt az, aki határozott állításokkal érvelt, hosszabb gondolatmenetei voltak egy-egy témában. Másokra viszont, úgy tűnt, kevésbé figyelt. Többször félreértette, amit a többiek mondtak. Nyíltan kimondta, hogy szerinte nem is fognak megváltozni a vélemények a csoportban, mivel nincs köztük roma:

„Ha holnap újra kitöltjük azt a kérdőívet, akkor egy ilyen beszélgetés nem fogja megváltoztatni a véleményünket. [...] Semmi olyasmi nem történt, ami miatt a véleményünket megváltoztatjuk. [...] Nincs közöttünk képviselve a cigány társadalom oly módon, hogy akkor ők is elmondhatnák, akik köztük élnek, hogy mik azok a változások, mert vannak változások [...], akik tudják, hogy mik a legalapvetőbb problémák. [...] Mi kívülállók vagyunk mindannyian.[...]”

Mintha ez a különállás lenyomata lenne annak a pozíciónak, amelyet K. J.-né és fia foglal el a faluban. Hiszen a K. család az orvosi szolgálati lakásban lakik a falu rendelőintézete mellett. Emellett pedig feltehetően ingáznak Csanytelek és Szeged között. (K. J.-né szegedi elérhetőséget adott meg és egy szegedi hölgygel

érkeztek az Agorára, ahol többször szegedinek mondták magukat, de az állandó lakcíme mindkettőjüknek Csanytelek.) Tudomásunk szerint más csanyteleki nem él kétlaki életet, s a többi csanyinak így nem két, hanem csak egy helység befolyásolja az attitűdjét.

Ahogy az előzőekben láthattuk, a csanyiakat az induláskor viszonylag hasonló attitűdök jellemezték. A deliberáció hatására azonban elmozdulások tapasztalhatóak a csanyiak véleményében. Vannak változók, amelyeknél távolodtak egymástól, s vannak olyan változók, ahol pedig éppen, hogy közeledett egymáshoz a csanyiak véleménye. Jelentősen közeledtek például a romákra vonatkozó ismeretekben és a szegénység okait illetően, illetve a romákkal kapcsolatos negatív sztereotípiák esetében. Érdekes, hogy míg a romák jó tulajdonságainak megítélésében a csanytelekiek pozitív irányban változtak, addig a negatív tulajdonság tekintetében nem volt ilyen jelentős elmozdulás. Ezt azzal lehet magyarázni, hogy míg a romák bizonyos rossz tulajdonságait a csanyiak személyesen megélték, hiszen ugyanazokkal a romákkal találkoztak nap mint nap, a Magyar Agorán azzal szembesültek, hogy a roma társadalom sokkal színesebb, mint azt elképzelték. A falujukban megtapasztalt rossz benyomás azonban kiradírozhatatlan maradt az emlékezetükből. Néhány másik változó esetében jelentősen távolodott egymástól a csanyiak véleménye. Ilyen kérdés volt például, hogy mennyire tartják a romák feladatának a konfliktusok megoldását, valamint abban, hogy mennyire várható külső tényezőktől a romák helyzetének javulása.

Az eredeti hipotézisünk a témával kapcsolatban az volt, hogy a deliberáció végére a csanyiak véleménye továbbra sem tér el egymástól, és mindeközben a saját deliberációs csoportjuk „átlagos” véleményétől sem térnek el nagyon. Ennek megfelelően azt tapasztaltuk, hogy a deliberáció után a kérdések zömében a csoportok közel azonos véleményen voltak, s így a csanyiak véleménye – annak ellenére, hogy különböző deliberációs kiscsoportokban vettek részt – alig tért el egymástól. Ezen kérdések zömében a Magyar Agora előtt a csanytelekiek véleménye a cigányokra nézve valamivel kedvezőtlenebb volt, mint a többi résztvevő véleményének átlaga. A deliberáció során véleményük kedvezőbbé vált, közeledett a többi résztvevő (csoportonként alig-alig különböző) véleményéhez. Így aztán maguknak a csanytelekieknek a véleménye nem vált heterogénebbé, sőt, számos kérdés esetében homogénebbé vált.

Érdemes külön megvizsgálni azt a néhány kérdést, amelyben a deliberáció után az egyes csoportok mégis lényegesen eltérő (átlagos) véleménnyel rendelkeztek. Vajon a csanytelekiek ezekben a kérdésekben a saját csoportjuk átlagához kerültek közel, vagy megmaradtak saját korábbi véleményük mellett? Az egyik kérdéskör, amelyben az egyes csoportok között különbség tapasztalható, az iskolai integráció, illetve szegregáció mellett szóló érvek megítélése volt. T. I. a szegregáció melletti érvekkel a deliberáció előtt kevésbé értett egyet, mint azok, akikkel egy csoportba került, utána viszont nagyjából megegyezett a véleménye

a saját csoportja átlagával. Az integráció melletti érvekkel kapcsolatban viszont eltávolodott tőlük; a rendezvény után sokkal inkább egyetértett ezekkel, mint a többiek. L. Gy. R.-né az érvek mindkét típusával csaknem teljesen egyetértett a deliberáció után, sokkal inkább, mint a saját csoportja. N. Z. az integráció mellett szóló érvekkel teljesen, a szegregáció mellett szóló érvekkel viszont egyáltalán nem értett egyet a rendezvény végén, ezzel szintén jelentősen eltért a saját deliberációs kiscsoportjától. A többiek kisebb vagy nagyobb mértékben szintén inkább távolodtak a csoportjuktól.

Egy másik kérdéscsoport arra vonatkozott, hogy kik tehetnek a legtöbbet a romák és nem romák közti konfliktusok megoldásáért. A rendezvény előtt a csanytelekiek egy ötfokú skálán nagyjából egységesen 4-es szinten értettek egyet azzal, hogy a konfliktusokat maguknak a romáknak kell megoldani. A deliberáció után néhányan többnyire a saját csoportjukra jellemző irányban változtattak a véleményükön, de olyan mértékben, hogy a második válaszuk távolabb került a csoport átlagos véleményétől, mint a deliberáció előtt.

A szórakozóhelyi diszkriminációt a csanytelekiek többsége a rendezvény előtt elfogadhatónak tartotta, és ezen a véleményükön N. Z.¹⁵ és L. Gy. R.-né kivételével nem is változtattak.¹⁶ A többi résztvevő zöme azonban a rendezvény során változtatott a véleményén. A csanytelekiek tehát ebben a kérdésben úgy kerültek távolabb a csoportjuktól, hogy saját véleményük nem változott.

Végül, vizsgáljuk meg, hogy a csanytelekiek mely kérdésekben hasonultak saját deliberációs csoportjaik véleményéhez, és melyekben távolodtak tőle (lásd 2. és 3. táblázat).

Ha megpróbáljuk megfejtetni, hogy a csanytelekiek miért pont ezekben a kérdésekben kerültek közelebb vagy távolabb saját csoportjaikhoz, felfigyelhetünk arra, hogy az első változócsoporthoz olyan kérdések tartoznak, amelyek nagyrészt a jelenlegi helyzet megítélésére vonatkoznak, míg a második csoport inkább a jó/rossz, helyes/helytelen dimenzióra kérdezik rá. Úgy tűnik, hogy a vizsgált résztvevők könnyebben változtattak véleményükön a romák tulajdonságait és helyzetét illetően, mint a diszkriminációval vagy a szegregációval kapcsolatos álláspontukon. Elképzelhető, hogy az utóbbi vélemények szilárdabban kapcsolódnak az emberek értékeihez, életszemléletéhez, és ezért nehezebben befolyásolhatóak, mint a tényszerű ismeretek. A változók második csoportjában tehát

¹⁵ Az ő csoportja a második plenáris ülésen éppen a szórakozóhelyi diszkriminációval kapcsolatos kérdést tett fel. A rendezvény után ez a csoport ítélte el leginkább a szórakozóhelyi diszkriminációt, ez az egy eset tehát megfelel a hipotézisünknek.

¹⁶ A félig roma pincérlány, akivel Csanyteleken beszélgettünk, azt mondta, hogy ő sem Csanyteleken sem máshol nem találkozott diszkriminációval. Ha a csanytelekieknek nincs saját tapasztalata, miért nem rugalmasabb a véleményük? Talán egy olyan faluban, ahol az emberek zöme a magángazdaságából él, inkább gondolják úgy, hogy a tulajdonos a saját szórakozóhelyére azt enged be, akit akar?

a hipotézisünkkel ellenkező irányú változás, a csoport átlagos véleményétől való távolodás ment végbe.

2. táblázat: *Kérdések, amelyekben a csanytelekiek közelebb kerültek a csoportjaikhoz*

	Skála fokainak száma	Kiscsoportoktól való eltérés változása
Szegénység	5	-0,23
Roma szegénység	5	-0,09
Romák jó tulajdonsága (%)	101	-4,38
Romák rossz tulajdonsága (%)	101	-2,38
Romák helyzetén változtathatnak (romák)	11	-0,09
Romák helyzetén változtathatnak (nem romák)	11	-0,22
Konfliktus mértéke	3	-0,10
Konfliktuskezelés felelőssége (nem romák)	5	-0,44
Ismeretszint	5	-0,25

3. táblázat: *Kérdések, amelyekben a csanytelekiek távolabb kerültek a csoportjaiktól*

	Skála fokainak száma	Kiscsoportoktól való eltérés változása
Szórakozóhelyi diszkrimináció	3	0,16
Konfliktuskezelés felelőssége (romák)	5	0,13
Iskolai szegregáció	11	0,70
Iskolai integráció	11	0,82

Összefoglalóan elmondhatjuk tehát, hogy azokban a kérdésekben, ahol az egyes csoportok átlagai lényegesen eltértek egymástól, a deliberációs csoportokon belül sem alakult ki egységes vélemény, és ennek megfelelően a csanytelekiek véleménye sem közeledett a saját csoportjuk átlagos véleményéhez.

Mások lettek-e a csanytelekiek, mint a többi Agora-résztevő?

Ahogy már a tanulmány korábbi részében bemutattuk, a csanyiak egy kisebb, de határozott változáson mentek keresztül: tájékozottabbak lettek, előítéletességük is csökkent, főképp, ami a romákkal kapcsolatos sztereotípiákat illeti¹⁷. Ebben a fejezetben összefoglaljuk a csanyiak és az összes Agora-résztevő vélemény-változásának jellemzőit. A csanyiak elmozdulásai általában erőteljesebbek, mint a deliberáción résztvevőké, de a változások iránya és nagyságrendje általában azonos. Három kivételről beszélhetünk: a pozitív sztereotípiákat és a szórakozóhelyi diszkriminációt mérő változó esetén a csanyiak változása mérsékeltebb volt, mint az összes résztvevő változása, az iskolai szegregáció esetén pedig éppen ellentétes irányban történt a változás, és így a két figyelembe vett csoport között nőtt a különbség. Több olyan változónk is van, amelyek alig változtak a deliberáció hatására.

A sztereotípiák esetében mind a csanytelekiek, mind pedig az összes résztvevő átlaga valójában csak a romák pozitív tulajdonságai tekintetében változott, a negatív sztereotípiák szinte változatlanok. Feltehetően könnyebb pozitív véleményeket átvenni, mint a negatív élményeket kitörölni emlékezetből. A (nem feltétlenül roma) szegénység okaival kapcsolatos vélemény nem mozdult el: mindkét csoport magas pontszámokat ad a külső és a belső okoknak. Az ezzel analóg kérdés, mely a romák hátrányos helyzetének okait kutatja, sem mutat lényeges változást. Annál a kérdésnél, hogy ki segíthet a romák hátrányos helyzetén, erőteljesebb változás tapasztalható a csanyiak esetében: sokkal jobban egyetértenek a külső támogatás szükségességével. A belső tényezők szerepével kapcsolatban már nem különböznek ennyire a csanyiak az összes Agora-résztevőtől: mindkét csoport közepesen fontosnak tartja a romák saját erőfeszítését a hátrányos helyzetből való kiemelkedéshez.

Mind a csanyiak, mind az Agora többi résztvevője a konfliktusok megoldásában közel azonos jelentőséget tulajdonít a külső és a belső tényezőknek. A két csoport átlagos véleménye egymáshoz is nagyon hasonlít.

A szórakozóhelyi diszkriminációval kapcsolatos attitűdök jobban eltérnek. A csanyiak átlagosan kevésbé vannak tisztában a diszkriminációval kapcsolatos jogi háttérrel, mint a többiek. Nem is változtak annyit a csanyiak a deliberáció hatására. Ez arra utalhat, hogy a csanyiak értékrendjében mégis van valami közös.

Az integráció kérdésében a deliberációt követő kérdőívre adott válaszokat illetően nincsen különbség a csanyiak és az összes résztvevő között. Viszont a csanyiak érdekes módon sokat változtak, és inkább egyetértenek az integrációval. A szegregációs témakörben nem történt érdemi változás.

---

¹⁷ Erről további részletek olvashatók ÖRKÉNY Antal és SZÉKELYI Mária tanulmányában.

Míg a deliberáció előtt a csanyiak ismerete a romák helyzetéről gyengébb volt az összes résztvevőhöz képest, addig a deliberáció végére átlagosan felvilágosultabb lettek, mint a többiek. E tekintetben a deliberáció nagyon erősen hatott rájuk.

Konklúziók

Kutatásunk során a kérdőívek, videofelvételek és helyszíni látogatás segítségével igyekeztünk nyomon követni a csanytelekiek változását, illetve megismerni környezetüket, ahol élnek. Három, nagyon különböző módszer kombinálásával próbáltuk a tanulmány elején megfogalmazott hipotéziseinket körbejárni, azokat igazolni vagy cáfolni. Vajon sikerült? Vagy maradtak megválaszolatlan kérdések?

Amint a hipotézisek tárgyalásánál már jeleztük, két vizsgálati szintről beszélhetünk. A hipotézisek fejezetben bemutattuk, hogy a gyakorlati, jobban ellenőrizhető hipotézisek mellett beszélhetünk hatásokról is, globálisan érvényesek a deliberáció összes résztvevőjére.

A kutatás során a hipotézisek igazolására, illetve cáfolására törekedtünk, így először azt nézzük meg, hogy a hipotézisek valóban beigazolódtak-e empirikusan vagy nem. Ezt követően pedig rátérünk a hatások értékelésére.

Első hipotézis

„A falu lakóinak a deliberáció előtti kérdőívre adott válaszai hasonlóak lesznek.”

A kérdőívek alapján a legtöbb kérdésben a csanytelekiek véleménye nem egységes, de közel áll egymáshoz, csak kisebb eltérések tapasztalhatóak. Van pár változó, amely értékmozzanatot hordoz - mint például az iskolai szegrációval, integrációval kapcsolatos attitűdöket mérő változók -, melyeknél a csanytelekiek véleménykülönbségei nagyobbak, mint amit az összes Agora-résztvevő esetében tapasztalhattunk.

Érdeemes megjegyezni, hogy a csoportbeszélgetések alapján hasonló csoportdinamikai szerepeket vállalnak a csanytelekiek. Gyakran kérdeznek vissza, inkább csak anekdotákat mondanak el egy-egy téma kapcsán. Így fellépésük, habitusuk egységesnek mondható. Kivételt képez a két K., akik kicsit különböznek a csanytelekiektől.

A Magyar Agorán részt vevő csanytelekiek habitusa nagyon hasonlít egymásra, s a kérdőív alapján is egy viszonylag egységes kép rajzolódik ki az elemző szá-

mára – nincsenek szélsőséges attitűdök, amelyek ellentétben lennének egymással.

Amint már mondtuk, egységes kollektív viselkedésről nem beszélhetünk, viszont az országos mintához képest mégis homogénként kezelhetők a csanyteleki Agora-részvevők.

Második hipotézis

„Feltételezzük, hogy bár a beszélgetések első szakaszában még érezni lehet a hozzászólásokon a szociokulturális háttér hatását, de a két nap során ez a hatás folyamatosan gyengül.”

Ennek a hipotézisnek a teszteléséhez azt kell megfigyelnünk, hogy hogyan artikulálódnak a csanyi részvevők megszólalásai során a kérdőívvel mért attitűdök. A kérdőív elvont, hipotetikus kérdéseket tesz fel, illetve a megkérdezett ismeret-szintjét kívánja felmérni. A két nap beszélgetései során viszont a csanyiak nem fogalmazznak meg elvont gondolatokat, nem távolodnak el az anekdoták szintjétől, így az egységesnek látott kérdőíves válaszok, melyek az egységes szociokulturális hatást is hivatottak voltak megmutatni, nemigen vethetőek össze a megszólalásokkal. A kiscsoportos beszélgetések során a csanyiak kevésszer jutnak szóhoz, explicit módon nem érhető tetten az a kognitív folyamat, ahogy a beszélgetés során is megfogalmazódó véleményeik lassan távolodnak az eredeti állásponttól. Egy-egy bizonytalan visszakérdezés utal arra, hogy véleményük átalakulóban lehet (vagy éppen most alakul ki a hallottak alapján egy szilárdabb vélemény).

Az, hogy csakis csanyi anekdoták keretében szólnak fel a csanyiak, egy bizonyos környezeti hatást sejtet, illetve a visszakérdések utalnak esetleg a változó kognitív tudati állapotokra, de ez kevés ahhoz, hogy hipotézisünket igazoltnak tekintsük.

Harmadik hipotézis

„A rendezvény után a résztvevők véleménye összességében közelebb kerül egymáshoz és a romák kedvezőbb megítélésének irányába mozdul el.”

Az egyes csoportok átlagos véleménye a rendezvény után roppant hasonlóan alakult. Ez megfelel annak, amit a deliberáció hatásáról gondoltunk. A csanytelekiek azonban a Magyar Agora után csak részben voltak azonos véleményen. Véleményük változásának gyakran sem az iránya, sem a mértéke, sem a hasonlósága nem a várakozásainknak megfelelően alakult. A csanytelekiek ugyan több

ismerettel rendelkeztek a romákról a rendezvény után, mint előtte, előítéleteik mégsem csökkentek minden esetben. A deliberációval kapcsolatban felállított általános modell a magyar kísérletben ezek szerint nem működött.¹⁸

A csoportok homogenitására vonatkozó hipotézist statisztikai módszerekkel tudjuk vizsgálni. Azt láttuk, hogy az összes csoport változása egy „általános” átlag felé közeledett, lényeges különbséget a vizsgált hat csoport átlaga között nem tapasztaltunk. A hipotézisünk igazoltnak tekinthető.

Összegző hipotézis

„Az egy faluból jöttek véleménye a rendezvény előtt és után is hasonló, miközben jelentős – ám hasonló mértékű és irányú – változáson megy keresztül..”

A homogenitásra vonatkozó hipotézis beigazolására az első és második kérdés adatait hasonlítjuk össze. Az első kérdés alkalmával megtapasztalt homogenitás valamelyest változik a deliberáció hatására. Néhány kérdésben a csanyiak véleménye közeledik egymáshoz, miközben néhány kérdésben távolodás figyelhető meg. A legtöbb kérdésnél legalább két ember eltávolodik a csanyi átlagtól, ugyanennyi közelít is. Hipotézisünk tehát részben beigazolódni látszik.

A vizsgált kérdések egy részénél (a romák pozitív tulajdonságai, az iskolai integráció mellett szóló érvek, a romák hátrányos helyzetének külső okai, a nem romák szerepe a konfliktusok megoldásában) valóban a romák szempontjából kedvező irányban változott a csanyiak véleménye. Ugyanakkor az ellentétes irányú kérdések egy részével is nagyobb mértékben értettek egyet a rendezvény után, mint előtte. Ilyenek az iskolai szegregáció melletti érvek, a romák szerepe a konfliktusok megoldásában illetve a helyzetük javításában. A változások iránya tehát nem minden esetben felel meg a hipotézis alapján vártnak. A változások mértéke is csekély. A csanytelekiek átlagos változása a három- öt- és tízfokú skálákon általában nem éri el a 0,5 pontot sem. Kivételt képez az ismeretszint növekedése¹⁹, az iskolai integráció mellett szóló érvek²⁰ és a nem romák szerepének megítélése a romák helyzetének javításában²¹.

---

¹⁸ Erre az eredményre jut KOLTAI Júlia és LIPPÉNYI Zoltán is, akik tanulmányukban a hipotézisnek egy egzakt képletben megfogalmazott formáját vizsgálják.

¹⁹ Átlagosan 0,89 pontos változás az 5-fokú skálán

²⁰ Átlagosan 1,81 pontos változás a 10-fokú skálán

²¹ Átlagosan 0,89 pontos változás az 5-fokú skálán

Végül, azt sem mondhatjuk, hogy a csanytelekiek mind ugyanolyan irányban változtattak volna a véleményükön. A legtöbb kérdésnél akadt 1-2 csanyi résztvevő, aki a többiekkel ellentétes irányban változtatott a véleményén.

Hatások

A hatásokat empirikusan közelebről nem vizsgáltuk, csak benyomásunk lehet arról, hogyan befolyásolták a kutatás eredményeit.

a) A falu hatása: az ott lakók véleménye homogén.

Bármennyire is homogénnek mondható egy falu attitűdje a kérdőívekre adott válaszok alapján, a valóságban természetesen nem ennyire egyértelmű a helyzet. Csanytelekre tett látogatásunk éppen az ellenkezőjére világított rá, sok tapasztalatot szereztünk azzal kapcsolatban, hogy egy kis falu egységesnek hitt értékvilága, nézetei, attitűdjei milyen sokszínűek is lehetnek. Volt, aki az új polgármestert az egekig dicsérte, mások a régit látnák szívesen a hivatalban. A romákat a legtöbben a csanyteleki közösség egyenrangú tagjainak tartják, de közben hallottunk olyan véleményeket is, hogy mennyire mások ők, és hogy önálló útjaik vannak például a belső konfliktusaik elrendezésére. Így hipotézisünket legfeljebb részben tekinthetjük igazoltnak.

Ennek fényében óvatosan kell interpretálni a kérdőív eredményeit, illetve az ebből fakadó következményeket is körültekintően kell kezelni.

b) A csoportos beszélgetések során a csoporttagok véleménye közeledik egymáshoz.

A változók nagy részénél a vizsgált csoportok résztvevőinek véleménye nagy mértékben közeledett egymáshoz. Nem egyértelmű, hogy ebben mekkora szerepe volt a csoport hatásának, és mekkora a rendezvény egészének. Ahol viszont nem így történt, ott azt tapasztaltuk, hogy a csoporttagok véleménye nem közeledett egymáshoz.

c) A rendezvény valamennyi résztvevője árnyalt ismeretekre tesz szert, s a plenáris ülések, kiosztott brosúrák, kiscsoportos beszélgetések hatására előítéletességük csökken.

Az adataink ennek a hatásnak a meglétét is csak részben támasztják alá. A vizsgált résztvevők ismeretszintje valóban nőtt, előítéletességük azonban nem – vagy csak alig – csökkent.

Irodalom

ANGELUSZ RÓBERT (1983): *Kommunikáló társadalom*. Gondolat, Budapest. 43. o., 44. o., 56-57. o.

Melléklet

Csanytelek térképe²²

²² Forrás: <http://terkepcentrum.hu/>